

DUNJA RIHTMAN-AUGUŠTIN

HAŠKI SUD I ANTROPOLOŠKA EKSPERTIZA: JEDNA TUŽNA PRIČA O FOLKLORU

Na konkretnom primjeru antropološke ekspertize iznesene na jednom od procesa okrivljenima pred Haškim sudom autorica razmatra ponajprije meritum i tijek same ekspertize, zatim probleme vezane uz prenošenje spoznaja stečenih antropološkim istraživanjem u manjem (makar koliko sličnom, a ipak po nekim obilježjima različitom) lokalitetu i sl. Uz to pokazuje kako antropološku ekspertizu shvaća, "prerađuje" i iskorištava sam sud. Napokon, bavi se odnosom antropologije i značenja te važnosti folkloru.

U zaključnom dijelu teksta autorica razmatra moguće uključivanje teorija o folkloru u antropologiju kao izazov suvremenim antropolozima istraživačima, koji folklor i njegovo značenje u pojedinim slojevima društva često i neopravdano zanemaruju.

Ključne riječi: folklor, politička antropologija, Bosna i Hercegovina

Folklor

Godine 1993. kad u cijeloj bivšoj jugoslavenskoj republici Bosni i Hercegovini, pa tako i u općini Vitez, "ništa nije funkcioniralo — ni vojska, ni policija, ni vlast, ni poduzeća u državnom vlasništvu" — ondje je ipak agilno djelovala multietnička folklorna skupina. Okupljala je Hrvate, Muslimane, Srbe, Rome te redom izvodila pjesme i plesove spomenutih etničkih/nacionalnih zajednica. Četiri puta tjedno održavali su pokuse i vježbali program. Sudjelovali su, i to besplatno, odjeveni u muslimanske nošnje na proslavi Bajrama 23. ožujka 1993. Oko dva tjedna kasnije, 10. travnja, ista skupina sudjeluje u uskrsnoj proslavi mjesne katoličke odnosno hrvatske zajednice. U objema prigodama nastupaju i protagonisti folklorne skupine, njezin voditelj Zoran Kupreškić te njegov mlađi brat, korepetitor i glavni glazbenik Mirjan, obojica iz bosanskoga sela Ahmići.

No to bijaše ujedno i posljednji nastup folklorne skupine "Slobodan Princip Seljo"¹

Zločin

Jer 16. travnja te iste 1993. godine u Ahmićima se dogodio užas. U selo je, naime, oko 05.30 sati upala jedinica maskiranih vojnika HVO. Bijahu to pripadnici Hrvatskoga vijeća obrane, tj. vojske samoproglašene države hercegovačkih Hrvata — Herceg-Bosne. Odmah je započeo pokolj muslimanskih stanovnika Ahmića. U ljeto 2002., kad pišem ovaj tekst, zapravo još uvijek nije službeno razjašnjeno ni potvrđeno (premda postoje vrlo uvjerljive indicije) da je doista bila riječ o jedinici vojne policije zvanoj "Jokeri". U nju su navodno bili regrutirani i neki kriminalci za tu svrhu pušteni iz zatvora (v. Daskalović 2002). Još uvijek, naravno, nije utvrđeno tko je izdao naredbu za djelovanje.

Bitno je reći da se o pokolju u Ahmićima i odgovornosti za njega pred Međunarodnim kaznenim sudom za nekadašnju Jugoslaviju (ICTY) vodilo nekoliko procesa. Sudski dokumenti svjedoče da je napad započeo iz daljine. Svjedoci će u raspravi spominjati kako su se prvi pucnjevi čuli iz pravca "Kupreškića kuća" na rubu sela. Zatim se paljba usmjerila na kuće, štale, ostale gospodarske zgrade i stoku isključivo Bošnjaka muslimana. Nakon toga skupine vojnih policajaca krenule su doslovce od kuće do kuće Bošnjaka, ubijale civile, palile i uništavale (zacijelo i pljačkale) njihovu cjelokupnu imovinu. Kako će Tribunal kasnije utvrditi, ubijena su 103 bošnjačka civila, među njima 33 žene i djece. Uništeno je oko 176 muslimanskih kuća i dvije džamije (u biti jedna džamija i jedno muslimansko vjersko obilježje).

U to je doba hrvatski tisak intenzivno pisao o napadima muslimana na Hrvate u Bosni i Hercegovini. Hrvatska će javnost tek postupno saznavati o zločinu u Ahmićima. Stjecajem okolnosti tih sam dana bila u Italiji. Iz tamošnjih sam novina posve jasno razabrala da se u hrvatsko-muslimanskim sukobima u Bosni i Hercegovini zlikovci ne nalaze samo u redovima "naših neprijatelja" nego da se i "naši momci" ne ustručavaju najgrubljih zločina. Moje mladenačko partizansko iskustvo i gorka razočaranja nakon sličnih spoznaja o zločinima tijekom Drugoga svjetskog rata poučilo me da budem skeptična prema domaćoj ratnoj propagandi i odgovarajućoj junačkoj retorici. Kronika rata u Hrvatskoj 1991.-1995. nudi, na žalost, mnogo primjera i dokaza o zločinima. Zgrožena najprije agresijom i usredotočena na obranu zemlje — hrvatska je javnost na kapaljku i s nevjericom saznavala i prihvaćala istinu o drugoj, tj. hrvatskoj strani rata, koji je Franjo Tuđman, inspiriran samim Staljinom, nazvao

¹ Kulturno društvo u kojemu je djelovala spomenuta folklorna sekcija nosilo je ime "Slobodan Princip Seljo" po istoimenoj tvornici unutar koje je i osnovano i koja je sponzorirala njegov program. Samo se ime odnosi na komunistu, partizanskoga heroja u Drugom svjetskom ratu.

Domovinskim. Hrvatske vlasti nisu, međutim, sve do početka trećega milenija ništa poduzimale i nisu tražile ni kažnjavale one pojedince koji su počinili nedvojbene "zločine protiv čovječnosti i prekršili zakone i običaje rata", kako će ih odrediti Međunarodni kazneni sud za područje bivše Jugoslavije.

Bez ikakve namjere ili želje da opravdam hrvatske vlasti i odgovarajuću politiku, moram ipak reći da izbjegavanje procesuiranja ratnih zločina nije samo naš hrvatski specijalitet. Zaraćene strane u bivšoj Jugoslaviji u tom su se pogledu ponašale vrlo slično. Veliki krivci i zločinci rata na našem prostoru, poput Radovana Karadžića i generala Ratka Mladića, dok ovo pišem, još su uvijek na slobodi. Uostalom, vlada Georga Busha odbija priznati jurisdikciju novoosnovanoga trajnoga Međunarodnoga kaznenoga suda. Još gore od toga: jedini svjetski imperij sada traži potpuno izuzeće svojih građana za zločine za koje će taj sud biti nadležan.

Međunarodni kazneni sud za prostor bivše Jugoslavije

Sud je osnovalo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda svojom rezolucijom br. 827 dana 23. svibnja 1993:

zbog ozbiljnoga narušavanja međunarodnoga humanitarnoga prava na području Jugoslavije počinjenog od 1991. nadalje, te kao odgovor prijetnjama međunarodnom miru i sigurnosti. U skladu s rezolucijom koja ga utemeljuje ICTY ima četverostruku funkciju: privesti u ruke pravde osobe koje su vjerojatno odgovorne za narušavanje međunarodnoga humanitarnoga prava; pravno zadovoljiti žrtve; spriječiti daljnje zločine; pridonijeti uspostavi mira zalažući se za pomirbu u bivšoj Jugoslaviji. Tribunal je ovlašten istražiti i suditi četiri skupine zločina: teške prekršaje ženevske konvencije donesene 1949.; narušavanje zakona i običaja rata; genocid; zločine protiv čovječnosti.²

Što je vrijeme više odmicalo od zločina počinjenoga u Ahmićima, u javnosti, podjednako kao i u međunarodnim političkim krugovima, bilo je manje dvojbe. Individualne je zločince trebalo što prije naći i predvesti ih Međunarodnom sudu za ratne zločine počinjene na tlu bivše Jugoslavije. Republika Hrvatska prihvatila je odluku Vijeća sigurnosti o osnivanju spomenutoga suda. Sabor je donio zakon kojim se Hrvatska obvezuje na suradnju s tim sudom.

Naravno, domaća će nacionalistička politika sve do današnjih dana osporavati Međunarodnom sudu pravo da sudi "našim herojima", a svako izručenje optuženika izazvat će političku krizu, osobito nakon silaska Tuđmanova HDZ-a s vlasti u siječnju 2000. Nije na odmet spomenuti da u kriznim političkim trenucima današnje Hrvatske nacionalna retorika

² Sve dokumente o Haškom sudu i o protoku suđenja koje iznosim u ovom tekstu citiram prema ispisima na internetu: <http://www.un.org/icty/>.

poseže za poznatom i prilično eksploatiranom etnološkom temom — — junaštvom. U hrvatskoj, a čini mi se ni u srpskoj etnologiji, nema studija o temi *shame and honour* koja je dugo zaokupljala antropologiju Mediterana. No motiv junaštva bio je i još je uvijek prisutan u suvremenu obrazovanju u zemljama bivše Jugoslavije, gdje junačko narodno pjesništvo funkcionira kao zbirka uzoraka junačkih vrednota. Čini mi se da je junaštvo kao dio nacionalnoga mita i danas važan čimbenik političkoga i ideološkoga diskursa. Pojedine optuženike Haškoga suda javno mnijenje smatra ne samo nevinima nego i "našim junacima" koji su omogućili da se ostvari hrvatski san, tj. mit o samostalnoj državi. Desnica ne gubi ni trenutka ni prigode a da strankama ljevice i lijevog centra ne zamjeri izdaju "naših junaka", što ne ostaje bez odjeka u javnosti...

Optužba

No vratimo se Ahmićima. Međunarodni sud u Haagu, tj. odgovarajuće tužiteljstvo, provelo je istragu pa je na temelju iskaza pojedinih svjedoka i posebice dokumenata što ih je dobilo od vlasti Republike Hrvatske kao i od vlasti Herceg-Bosne došlo do zaključka o postojanju čvrstih dokaza da su upravo u uvodu ovoga teksta spomenuta braća Zoran i Mirjan Kupreškić, njihov bratić Vlatko Kupreškić i još nekoliko Hrvata, također mještana Ahmića (Drago Josipović, Drago Papić, Vlado Šantić i dr.) počinitelji gnusnoga zločina. Stoga se i cijeli predmet na sudu vodio kao "Kupreskić et al."

Kupreškići su s nevjericom saznali za optužbe. Bezuspješno su se obraćali raznim utjecajnim političarima Hrvatske, Bosne i Hercegovine kao i uglednim osobama iz međunarodne politike koje su se bavile Jugoslavijom i Bosnom i u njoj djelovale kao promatrači ili posrednici međunarodne zajednice. Vjerovali su da će se tako uspjeti opravdati. Nitko ih, međutim, nije uputio, ili nije umio ili pak nije želio poučiti da se Tribunalu mogu obratiti samo u okvirima pravnoga postupka i da samo pravnim putem mogu dokazati svoju eventualnu nevinost.

I tako je pod snažnim pritiskom međunarodne politike režim Franje Tuđmana napokon pristao izručiti osumnjičene. Paradoksalno je da je Tuđmanov režim konstantno nijekao, a velik broj političara u hrvatskoj vlasti to čini još i danas, upletenost Republike Hrvatske u rat u Bosni. No ovdje nije bilo uzamaka jer je spomenuti Zakon o suradnji s Haškim tribunalom trebalo šutke poštovati. Konačno se u listopadu 1997., što milom što silom, skupina osumnjičenih Hrvata iz Bosne i Hercegovine uputila hrvatskim avionom u Haag. Svi smo na TV ekranima promatrali njihov odlazak. Među osobama koje su ih ispratili, uz šefove tajnih službi Herceg-Bosne, na ekranu su se pojavili utjecajni ljudi hrvatske politike, među njima šef jedne od četiriju moćnih tajnih službi Republike Hrvatske dr. Miroslav Tuđman, inače sin prvoga hrvatskoga predsjednika, te Ivić

Pašalić, u to doba jedan od najmoćnijih savjetnika pokojnoga predsjednika...

Zvuči kao kuriozitet, ali pri tom televizijskom ispraćaju optuženika u Haag, aranžiranom podjednako i za domaću i za inozemnu javnost, junačka je retorika izostala, kao što je nije bilo ni prigodom oslobođenja i povratka, a ni u *talk showu* Hrvatske televizije tim povodom u kojemu su sudjelovali oslobođeni Kupreškići. No to bi mogla biti posebna tema domaće političke antropologije.³

Suđenje

Prva je rasprava Kupreškićima i drugovima zakazana u srijedu 8. listopada 1997. Do prvostupanjske presude Sud je ukupno održao preko 100 zasjedanja na kojima je saslušao tužitelje i obranu te ispitao velik broj svjedoka. Na kraju, svoju je ekspertizu iznijela od Suda posebno pozvana stručna svjedokinja. Sudeći po ispisima sa sudskih rasprava objavljenima na internetu <http://www.un.org/icty/>, i laik može prosuditi da se radilo *lege artis* po strogo utvrđenim poslovniciima Tribunala. Prvostupanjska presuda u slučaju Kupreskić et. al. donijeta je 14.1.2000. Presudom je oslobođen Dragan Papić, koji je odmah pušten na slobodu. Zbog zločina protiv čovječnosti Zoran Kupreškić osuđen je na zatvorsku kaznu od 10, Mirjan Kupreškić od 8, a Vlatko Kupreškić od 6 godina. Zbog zločina protiv čovječnosti i zbog nehumanih čina Drago Josipović osuđen je na ukupno 15 godina zatvora, a Vladimir Šantić zbog zločina protiv čovječnosti i nehumanih čina na ukupno 25 godina zatvora.

Presuda je, među ostalim, konstatirala da su braća Kupreškići — Zoran i Mirjan — i njihov bratić Vlatko bili poznati kao pristojni ljudi, fakultetski obrazovani.⁴ Njihov je nacionalni identitet hrvatski, ali nisu bili radikalni nacionalisti. Prije događaja u Ahmićima zapravo nisu sudjelovali u vojnim akcijama. Budući da su Kupreškići i njihova obrana u više

³ Nakon oslobađajuće presude, zato što je Sud napokon uvažio nedostatak dokaza, i puštanja na slobodu u *talk showu* Hrvatske televizije "Iza haških rešetaka", što ga vodi poznati novinar Denis Latin, dana 27.10.2000. sudjelovala su braća Zoran i Mirjan Kupreškić i njihov bratić Vlatko te njihovi branitelji i neki ugledni hrvatski pravnici. Iza haških rešetaka osumnjičeni su pojedinačno proboravili po 1478 dana. Nije na odmet spomenuti da Međunarodni sud koji istražuje zločine protiv čovječnosti u ratu u bivšoj Jugoslaviji ne predviđa odštetu u takvim slučajevima.

⁴ Iz presude: "Nema dvojbe da su optuženici (Zoran i Mirjan Kupreškić) ljudi dobra karaktera. Dokaze o tome dali su svjedoci optužbe. Oni i njihov bratić Vlatko opisani su kao mladići koji su odrastali kao pristojni, mladi ljudi dobra ponašanja. Njihova susjeda, svjedokinja D. poznavala je obojicu braće: izjavila je da su bili dobri susjedi i da Muslimanima nisu učinili ništa zla niti su prema njima pokazivali znakove mržnje. Ipak, ona je također rekla da je, kad su počeli govoriti o "Herceg-Bosni", stara prisnost nestala. Svjedok S. svjedočio je da je imao vrlo dobre odnose sa Zoranom s kojim se družio i da Mirjan nije pokazivao ikakve znakove ekstremizma. Prilikom proslave muslimanskoga Bajrama u ožujku 1993. Zoran i Mirjan Kupreškić s obiteljima pridružili su se Muslimanima u kući Fahrudina (Fahrana) Ahmića."

navrata kao olakotnu okolnost — kako su to oni vjerovali — iznosili svoje dugotrajno zdušno sudjelovanje u multietničkoj folklornoj skupini, Tribunal se i time pozabavio. Stoga se folklor, ali u nešto drukčijem kontekstu, spominje i u samoj presudi, i to na sljedeći način:

Osude moraju odraziti težinu kao sastavni dio kriminalnog ponašanja optuženika. Određenje težine zločina nalaže razmatranje osobitih okolnosti samoga slučaja jednako kao i oblik i stupanj sudjelovanja svakog optuženika. Utvrđeno je da su Zoran i Mirjan Kupreškić krivi za progon u obliku istjerivanja muslimanskih civila, uključivši žene i djecu iz Ahmića-Šantića i njihove okolice, za razaranje bošnjačkih domova i imovine te za aktivnu oružanu prisutnost na spomenutom području. Napose, oni su ušli u kuću Suhreta Ahmića i istjerali njegovu obitelj. A sve to usprkos činjenici da su obojica još u ožujku 1993. nazočili svečanostima u povodu muslimanskog vjerskog blagdana...

Ta tužna priča o folkloru poticaj je ovoj raspravi.

Kao sudskoga vještaka Tribunal je pozvao antropologinju dr. Tone Bringa. Ona je potkraj osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća istraživala život Hrvata i Bošnjaka u jednom etnički miješanom selu u Bosni i Hercegovini. Objavila je knjigu *Being Muslim in the Bosnian Way* (1995). Ta se knjiga temelji na autoričinoj doktorskoj disertaciji.

Being Muslim in the Bosnian way

Tone Bringa sustavno je istraživala (su)život i poglede na svijet Muslimana i Hrvata u jednomu srednjobosanskom selu. Boravila je ondje ukupno 15 mjeseci tijekom 1986. i 1987. Zatim se vratila godine 1990. uoči izbora. Nadalje, tri je tjedna provela na tom svom terenu u siječnju 1993., a nakon što je saznala da su selo napale hrvatske snage, vratila se onamo u travnju iste godine. Bosnu i svoj teren posjetit će i poslije, 1995. te 1997. Neposredno nakon napada na selo, opisano u njezinoj knjizi, sudjelovala je kao savjetnica televizijske ekipe Granada TV pri snimanju vrlo uspjeloga i zapaženoga dokumentarca *We Were All Neighbours* (Svi smo bili susjedi). Ta je emisija uvjerljivo pokazala užas rata, tj. uništavanje ljudskih života i dobara, ali i nešto drugo, podjednako važno, tj. iznenadno i grubo razaranje mreža ljudskih odnosa, pogotovo onih koje nadilaze vjerske i etničke granice.

U knjizi *Being Muslim in the Bosnian Way* (Biti Musliman na bosanski način) autorica uvodno nudi kratak uvid u povijest Bosne i Hercegovine. Razmatra probleme identiteta i pojavu koju je nazvala "jugoslavenski san"! Zatim opisuje bosansko selo gdje je, boraveći u muslimanskoj obitelji, obavila svoje terensko istraživanje. Bavi se klasičnim antropološkim temama poput načina života, odnosima muškaraca i žena, života i stavova mladih, generacijskih razlika, običaja i sl. Slijedi prikaz kuće i predodžbi o kući te obiteljskoga života. Posebno je zanima sklapanje braka i svadbeni običaji. Prikazuje mentalitet i vjerske nazore

svojih kazivača u zanimljivom poglavlju o brizi za žive i za duše pokojnika. Zaključno razmatra muslimanski identitet.

Kakvi već jesu "sitničavi", domaći etnoantropolozi mogli bi primijetiti određenu nepovezanost u Bringinom povijesnom pregledu. Primjerice, za europski školovanoga etnologa njezinu prikazu nacionalnih odnosa u BiH u drugoj Jugoslaviji nedostaje istančaniji uvid u dinamiku nacionalnih odnosa u prvoj i drugoj Jugoslaviji. Premda je historiografski dio vrlo pedantno dokumentiran postojećom, većinom domaćom, ali i stranom historiografskom literaturom, baš zato na neki način ostaje na površini pa se ne razabire promjenljiva individualna dinamika muslimanskoga identiteta u tom povijesnom razdoblju. A taj je identitet bio pod snažnim utjecajem odnosa moći i plod onoga što se u antropologiji naziva *nestabilnošću etničkih identiteta* (v. o tome Elwert 1996). U pojedinim su se obiteljima, naime, u određenim razdobljima jedni članovi te iste, muslimanske obitelji, identificirali kao Hrvati, a drugi kao Srbi ili Muslimani. Sve će to bitno utjecati i na ono što će se događati u devedesetim godinama dvadesetoga stoljeća, a zbiva se i sada. Mogla bi se također prigovoriti — za jednu antropologinju — određena shematičnost etnografskoga prikaza seoskoga načina života i običaja. Naslućuje se da se autorica služila tradicionalnom kulturnohistorijskom etnografskom proizvodnjom jugoslavenskih autora. Donekle je prihvatila stereotipe i kanoniziranu predodžbu zadruge, koju je ta etnologija bila konstruirala, te je stoga i njezino izjednačavanje suvremene muslimanske obiteljske zajednice i tradicionalne zadruge lišeno poznavanja dinamike proširene obitelji i njezina života, tj. opreke zadruge kao predodžbe/idealizacije i mnogobrojnih nijansa njezina stvarnoga života (v. o tome Rihtman-Auguštin 1984; Čapo Žmegač 1996; Gossiaux 1996).

No snaga je i vrijednost Bringine studije u tome što je proniknula u život i način mišljenja bosanskih Muslimana⁵ i osobito Muslimanki uoči raspada Jugoslavije. Uz to je pokušala shvatiti suživot etničkih zajednica u Bosni u jednom od povijesnih razdoblja kad je takav život bio moguć, pa čak i poželjan. Jer povijest poznaje, a različiti putopisni, historiografski i etnografski zapisi svjedoče o neprekidnoj mijeni u odnosima Bošnjaka-muslimana i Hrvata odnosno Bošnjaka-muslimana i Srba. Tijekom više stoljeća ti odnosi variraju u intenzitetu. Razdoblja tolerancije i suživota izmjenjuju se s vremenima sukoba i neprijateljstava.

Tako je, primjerice, franjevac Franjo Jukić, putujući Bosnom 1845, primijetio distancu među pojedinim skupinama stanovništva. Jukić se zalagao za toleranciju među katolicima, pravoslavnima i muslimanima, vjerujući da su oni krvna braća. Ipak, nije propustio spomenuti kako su muslimani u gospodarskom pogledu i u ljudskim pravima uživali povlašten položaj tijekom turske vladavine. A to pripadnici ostalih vjeroispovijesti i drukčije etničke pripadnosti nisu zaboravljali. Pamtio je

⁵ Moglo bi se čak reći da se toliko identificirala s Muslimanima te je preuzela i dio njihove političke retorike, no time se ovdje neću baviti.

također da su još uvijek živjela sjećanja na sukobe katolika i pravoslavnih. Ljudi iz Rame u Hercegovini objašnjavali su mu kako složan život među pravoslavicima i katolicima nije moguć. Zaključio je kako u cijeloj nahiji ne živi nijedan pravoslavac. Spomenuo je i praznovjerja. Premda to zvuči ludo, tvrdio je, ljudi vjeruju kako u Rami pravoslavci ne mogu živjeti jer čim se netko od njih doseli, dobije svrab. Franjevac je bio uvjeren da je riječ o starom prokletstvu, još iz doba kad su pravoslavni pljačkali samostan i crkvu. Tvrdio je da u to vjeruju podjednako i Turci i kršćani i da nije moguće utjecati na promjene njihova načina mišljenja (vidi Grbić 1994:124).

U terenskim izvještajima s početka dvadesetoga stoljeća pa sve do naših dana domaći su etnografi bilježili kako su seljaci pravoslavne vjeroispovijesti redovito o Božiću posjećivali svoje katoličke susjede i čestitali im blagdan. Katolici su uzvraćali ritual. S druge pak strane, književnik Alija Nametak tijekom Drugoga svjetskog rata opisao je te posjete tek kao minimalni i gotovo minorni kontakt tih dviju etničkih skupina! Nametak (1906-1987) bijaše sjajnim bošnjačkim piscem s istančanim senzibilitetom za život bosanskih muslimana, pa i za mijene njihovih stavova.

Što se, dakle, zbivalo na terenu, u *živućoj kulturi*, kako bi to rekao Robert Hayden. O tome možemo tek nagađati jer nemamo podatke o domaćim istraživanjima međuetničkih i nacionalnih odnosa. Takvih istraživanja, uostalom, jedva da je i bilo jer se po nepisanu pravilu smatralo da su takva istraživanja subverzivna i da bi "uznemiravala javnost".

No vratimo se knjizi Tone Bringa, koja je prevedena na bošnjački jezik (1997.) i prihvaćena vrlo pozitivno. Nije ostala nezapažena u međunarodnoj antropološkoj javnosti. Uvaženi američki antropolog, istraživač i poznavatelj prilika u jugoistočnoj Europi Michael Herzfeld smatra je

izvršnom dokumentacijom o kolapsu civilizacijskih normi na što mnogo jače i efikasnije utječu snage izvan seoske zajednice negoli postojanje bilokakva osjećaja međusobnoga neprijateljstva (Herzfeld 2000:10).

Anatropološka ekspertiza

Na knjigu *Being Muslim in the Bosnian Way* netko je, možda i sama autorica, inače supruga tadašnjega veleposlanika SAD u Hrvatskoj Petera Galbraitha, upozorio Tribunal. Antonio Cassese, predsjednik vijeća, prema vlastitoj izjavi u raspravi, pažljivo ju je pročitao i s velikim uvažavanjem pozvao autoricu kao sudskoga vještaka. Predvidio je da se ispitivanje sudskoga vještaka temelji na stajalištima iznesenima u knjizi.

Bringa je Sudu predstavila svoj istraživački cilj, a to je odnos Bošnjaka, kao europskih Muslimana, s kršćanskim etničkim skupinama.

Od oko 600 stanovnika u selu u kojemu je provodila istraživanje dvije trećine bijahu Muslimani. Zanimao ju je svakodnevni život ljudi i njihovi rituali. No nije se bavila samo lokalnim društvenim i kulturnim procesima nego i to kako

... cjelokupno društvo i politika na širem planu utječu na ljude u lokalnim sredinama i kako to oblikuje dinamiku ljudskih međusobnih odnosa (Herzfeld, ibidem).

Osim s Muslimanima, bolje reći Muslimankama, družila se i s Hrvatima/icama. Utvrdila je da u osamdesetim godinama dvadesetoga stoljeća međusobni odnosi tih dviju vjerskih odnosno etničkih skupina bijahu dobri. Mnogo je toga u njihovu načinu života bilo zajedničko, ali i različito, osobito običaji vezani uz vjersku praksu. No, posjećivali su se prigodom obiteljskih proslava, zanimali za život svojih susjeda i surađivali u upravljanju selom. Kao i u svakomu malom mjestu neki su se susjedi, bez obzira na etničku pripadnost, međusobno družili i bolje slagali, a drugi slabije. Ipak, Muslimani i Hrvati nisu međusobno sklapali brakove, tvrdi Bringa. No rodbinska povezanost te međusobna ispomoć i podrška među rođacima bijahu snažni. Bringa ističe rodbinsku lojalnost kao primarnu, povezuje to s nacionalizmom koji se radi kohezije skupine služi rodbinskom terminologijom:

Radi učvršćivanja kohezije skupine upotrebljava se idiom srodstva. Govorite primjerice o *fatherland* ili *motherland*... (Bringa, transkript rasprave).

Primjer nije baš najsretnije odabran. Na hrvatskom ili bošnjačkom jeziku za taj se pojam upotrebljava riječ *domovina*, koja nema rodbinsku konotaciju, a na srpskom *otadžbina*, koja je donekle ima. Dapače, neki su pokušaji radikalnih hrvatskih tumačenja pojmova *domovina* i *otadžbina* baš polazili od te razlike, tj. srpska koncepcija domovine kao otadžbine bila bi autoritarna jer se poziva na oca, a hrvatska mnogo blaža jer se vezuje uz kuću, dom. To samo pokazuje kako je riskantno upuštati se u takve spekulacije!

Antropologinja je svjedočila o toleranciji koja je za njezina istraživanja vladala u tomu mjestu. Ljudi su bili svjesni međusobnih etničkih i vjerskih razlika i na njih ponosni. Čuvali su i njegovali vlastite tradicije. Ali to nije smetalo njihovim međusobnim odnosima. Tolerirali su razlike. I Muslimani i Hrvati govorili su antropologinji: "To je Bosna. Tako ti živimo mi u Bosni".

Susjedske odnose u tom selu srednje Bosne Bringa je usporedila s tipičnim odnosima te vrste u bilo kojoj maloj seoskoj zajednici na svijetu. Povremeni individualni sukobi nisu najavljivali potencijal sukoba koji će uskoro buknuti. Ljudi su govorili:

Naš je prvi susjed najvažniji jer nam je najbliži! (prijevod transkripta).

No za njezinih ponovnih posjeta terenu u devedesetima osjetila je kako se ljudi postupno mijenjaju. Opet jednom pod utjecajem nacionalnih ideologija mijenjali su percepciju vlastitoga identiteta. Ipak, nadali su se da se u njihovu selu ništa zlo neće dogoditi. Ali su strahovali od ljudi izvana koji bi mogli isprovocirati incidente. I Hrvati i Muslimani povremeno bi zaključili: "To što se sada događa jače je od nas". U nekoliko je navrata tijekom ispitivanja nastojala potanko objasniti kako i pod kakvim se pritiscima susjedi različitih etničkih skupina počinju udaljavati jedni od drugih, kako se nakon razdoblja tolerancije rađa jezik mržnje odnosno vjerske i rasne netrpeljivosti. Uvjerena je da su politika i nacionalne ideologije, a osobito mediji, i to oni lokalni, izazvali emocije koje će se postupno razviti te biti iskorištene u kreiranju otvorenoga neprijateljstva.

Antropologinja je sudu nastojala objasniti okolnosti koje su mogle sadržavati "potencijal za konflikt", pretpostavljajući, naravno, dinamiku nastajanja sukoba. Tu se, međutim, suočila s uobičajenim stereotipima pri recepciji antropološke ekspertize. Uvaženi sudac Cassese pokušao ju je pravnički ispraviti:

Vi to nazivate potencijalom za sukob. Ja bih to radije nazvao sjemenjem etničkih ili vjerskih trvenja, napetosti ili mržnje (iz transkripta).

Kao da je riječ o statičnoj pojavi i nečemu duboko ukorijenjenu poput sjemenja, a ne o diferenciranim, mnogostrukim unutarnjim i vanjskim uzrocima sukoba i njihovoj dinamici. Bringa je na to ponudila sjajno objašnjenje:

Bringa: "Mnogo se pričalo o etničkoj netrpeljivosti u Bosni, da je prisutna, ali da ju je titoizam zauzdao. Ja na to gledam nešto drukčije. Ne vidim etničku netrpeljivost. No uvjerila sam se kako raste strah, kako se strah pojačava, to jest strah koji se uz pomoć nasilja, terora i prijetnji lako može pretvoriti u netrpeljivost. Ljudima se nešto mora dogoditi. Oni će tada promijeniti način percepcije drugih. Evo vam primjera. Dok je rat na tom području u siječnju 1993. bio u punom jeku, ... zajednice su se pomalo počele odvajati jer su Hrvati sudjelovali u jednoj vojsci, a Bošnjaci u drugoj i prianjali sjeveru, no svi su još uvijek nastojali održavati međusobne veze, osobito žene, koje nije razdvajala pripadnost različitim vojskama. Ali tada sam, u jednoj situaciji čula mladića — bijaše to posve slučajno neki mladi Hrvat — koji je govorio vrlo općenito o Muslimanima. Služio se, znate li, rasističkim rječnikom. Upotrebljavao je pogrdne riječi za Muslimane... prepoznala sam ih kao propagandu što su je širili mediji kontrolirani od hrvatske strane. Govorio je, a onda je odjednom promijenio rječnik jer je počeo pričati o svomu najbližem susjedu, Muslimanu. Rekao je: 'No on je posve u redu. Zaista je dobar.' Pokušao je opisivati njegove osobine govoreći da ga voli i da mu vjeruje i da on nema nikakve veze s tom drugom skupinom... Taj mladić koji mi je poslužio kao primjer, a mogao je biti bilo koji mladi čovjek, počinje asociirati svoga prvoga susjeda kojega je dobro poznao, s kojim je odrastao — s onom većom skupinom Muslimana koji su spremni napasti ili prijetiti im ili... I

tada, u trenutku kad se to zbilo, on se distancira od svoga susjeda pa njegov susjed odjednom postaje 'oni', 'neprijatelj' i gubi sve vlastite osobine, postaje individualni identitet."⁶

Ispitivanje sudske vještakinje u nekoliko se navrata vraćalo značenju kuće⁷ u životu tamošnjih ljudi. Objašnjavala je njezinu važnost mnogostrukim uzrocima. Ponajprije u bosanskoj seoskoj sredini obitelj se intenzivnije druži u svome domu negoli, primjerice, gradska obitelj u urbanoj sredini industrijskoga društva. Uostalom, kuća je u Bosni u doba Titove politike — koja je potiskivala vjersku aktivnost — pružala intimno utočište vjerskim pučkim ritualima. Čini mi se, međutim, da su postojali i gospodarski razlozi koji su pridonosili visokom vrednovanju kuće. Mnogi su ljudi iz tamošnjih krajeva, radeći u industriji u obližnjim gradovima ili u inozemstvu, štedjeli svaku zarađenu marku⁸ za izgradnju kuće. Kao u većine migranata s juga Europe, kuća bijaše životni cilj, opravdanje za sva lišavanja i napore. Napokon, smatra Bringa, za vrijeme rata kuća/dom je pružala logističku podršku. A svi ti razlozi potiču je na pitanje o tome, zašto su se u ratu tako surovo uništavale kuće neprijatelja?⁹

Od antropološke ekspertize tražilo se, naravno, da protumači nacionalne simbole i odnos prema njima. Zašto su odjednom *dimije*, široke hlače što ih nose Muslimanke, postale simbol neprijateljskoga ismijavanja Muslimana? Kakav je odnos takvih naoko novih i onih klasičnih, vjerskih i političkih simbola? Kako uopće simboli mijenjaju poziciju na ljestvici važnosti i emocionalne osjetljivosti? Učinilo mi se da se antropologinja nije posve snašla u toj materiji jer je tijekom svojega istraživanja vjerojatno upoznala tek dio, i to službenih nacionalnih simbola i njihove pozitivne aspekte.

Sud je ispitivao vještakinju i o nekim drugim pitanjima poput razlika u gradnji i vanjskom izgledu muslimanskih i hrvatskih kuća ili o međuetničkim brakovima. Ovdje je Bringa pokazala nesigurnost u znanju tvrdeći, primjerice, da tih razlika nije bilo. To je i moguće ako je riječ o novogradnjama iz sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetoga stoljeća. No tradicionalna arhitektura poznaje razlike koje označuju vjersku pripadnost. Inzistirala je, uz to, na nepostojanju međuetničkih brakova na svome terenu, što s obzirom na podatke o dinamici

⁶ Prijevod ovoga, kao i svih ostalih transkripata, Dunja Rihtman-Auguštin.

⁷ Ali zar kuća i dom, pogotovo ako su razrušeni i opljačkani u ratu, svakom živom čovjeku na ovome svijetu nisu samo materijalna vrijednost nego nadasve mjesto obiteljskoga života, privatni ljudski prostor ispunjen sjećanjima koja povezuju generacije, pita se uobičajeni kritični domaći etnolog?

⁸ U doba socijalističke Jugoslavije njemačka marka, DEM je na mnogim bosanskim tržištima i u tržišnim transakcijama bila dominantna valuta. Zanimljivo je da je DEM i nakon uvođenja Eura i nestanka kao platežnoga sredstva u Njemačkoj i dalje redovito sredstvo plaćanja u Republici Bosni i Hercegovini, priznato od međunarodnih upravitelja!

⁹ Bringa pritom nigdje ne spominje pljačku, a ja teško mogu vjerovati da je motiv pljačke izostao u razaranju i uništavanju kuća...

demografskih promjena u socijalističkoj Bosni i Hercegovini nije posve vjerojatno. Vjerojatnije je da je većina njezinih kazivača mislila na zabranu međuetničkih brakova kao normu, no kako je bilo s "na terenu (u proživljenoj kulturi)" na što je upozorio Robert Hayden?¹⁰

Etnologija/antropologija

Bilo je nekoliko sitnih incidentnih epizoda u svjedočenju dr. Tone Bringa. Ponajprije, prilično autoritativno se upustila u raspravu s odvjetnicima obrane, odreda domaćim stručnjacima, o značenju jedne riječi u prijevodu njezina filma, koji je također prikazan tijekom rasprave. Ovdje neću prepričavati tu prepirku. Ne želeći opravdati pojedine postupke obrane, dopuštam si ipak pretpostavku da su izvorni govornici u takvu slučaju kompetentniji.

Drugi je sitan, i za samo svjedočenje nevažan, ali za ovo razmatranje indikativan incident nastao kad je advokat obrane spomenuo da se Bringa bavila etnološkim istraživanjem.

Odvjetnik Pavković: "Kako bismo izbjegli bilokakvo nerazumijevanje pri citiranju dijelova vaše knjige, pojedinih rečenica, što upravo namjeravam učiniti, želio bih da shvatite kako ih ja ne izvlačim iz konteksta. Nije mi to namjera. Jednostavno želio bih da mi ih kometirate. Nadalje, na str. 5 Uvoda, u prvom odlomku, kad prepričavate svoje istraživačke namjere, kažete da ta knjiga ili građa uporabljena u njoj ne namjerava objasniti rat zbog jednostavnoga razloga, jer rat nisu započeli seljani koji su bili predmet vašega istraživanja. Nadalje, vi kažete da je riječ o ratu koji je zamišljen i vođen s različitih drugih mjesta u kojima nisu živjeli seljaci iz sela u kojemu ste istraživali pa se njihov glas u tim mjestima nije mogao čuti. Jesam li razumio bit onoga o čemu ste govorili? Želio bih da to sada prokomentirate jer se tužiteljeva pitanja odnose na rat. U to smo se i ovdje uvjerali. No vi ste se bavili etnologijom jer je to vaš posao i za to ste kvalificirani, jesam li u pravu?"

Bringa je na to pomalo iznervirano uzvratila:

Nisam ja etnolog, ja sam antropolog. Znam... ima tu nekih razlika... Etnolozi, oni se bave samo lokalnim, vrlo lokalnim pitanjima, a antropolozi, oni uspoređuju, kompariraju, a to je vrlo važan aspekt našega rada. Riječ je o subdisciplinama... antropolozi su osobito

¹⁰ Robert Hayden, primjerice, ističe proces intenzivnoga miješanja nacija u socijalističkoj Jugoslaviji. A to se, tvrdi on, odjednom suočilo s političkim ideologijama koje su 1990. došle na vlast. On vjeruje da je u to vrijeme miješano stanovništvo živjelo u mirnoj koegzistenciji. Kao indikaciju spominje porast broja međuetničkih brakova. Zaključno Hayden tvrdi da su nacionalističke ideologije programirale etnički konzistentna područja. Zbog toga "dolazi do raskoraka zamišljenoga modela kulture (kultura-kao-ideologija) i onoga što postoji na terenu (proživljena-kultura), no nije u skladu s onom zamišljenom", te proizvodi rat, nasilje i etničko čišćenje (Hayden 1996:784).

usmjereni prema lokalnoj dinamici, na ljude u lokalnim sredinama... prema onome čime se ti ljudi bave i prema socijalnoj dinamici, kako proživljavaju svoje živote, no, naravno, mi moramo promatrati i širi politički kontekst jer se on spušta prema dolje, u lokalne zajednice. Kao što sam već rekla, te zajednice nisu otoci. Postoji interakcija među različitim razinama, pa odluke donesene na višoj razini imaju posljedice za ljude u lokalnim sredinama. Tvrdim da to ne objašnjava rat jer — — naravno, dio svega toga uglavnom se događao... prije rata, i upravo sam to željela opisati. Željela sam opisati kako su ti ljudi živjeli zajedno, jer većina glasila kad piše o ovome ratu, stvaraju dojam da su se ondje neprestano sukobljavali. To je jedna od stvari koja ne služi objašnjenju rata. Ali mislim da čitajući o tome kako su ti ljudi živjeli zajedno, kakve su među njima bile veze, čime su se bavili, možete razumjeti na koji su se način prilike promijenile. Postavlja se pitanje: kako su se te prilike mogle promijeniti i što je izazvalo promjenu? Mislim da sam ponudila dokument koji odlično pokazuje da to nije moglo nastati samo iznutra. Posrijedi je bilo nešto drugo. Riječ je o procesu. Riječ je o dinamici. Riječ je o nečemu što je izazvalo promjenu u tom selu...

Odvjetnik Pavković: "Zahvaljujem. Prije svega želio bih se ispričati ako sam izazvao nespornu, uvrijedio vas..."

U nastavku odvjetnik je, doduše, postavio neugodno, pomalo i zlonamjerno pitanje svjedokinji, koje, čini mi se, ipak, zajedno s njezinim odgovorom upire u samu srž pitanja o relevantnosti antropološke ekspertize.

Odvjetnik Pavković: "Rekli ste da ste upoznati s predmetom ove rasprave. U predgovoru svoje knjige vi ste također kao znanstvenica napomenuli kako su u Bosni pripadnici pojedinih zajednica živjeli zajedno na mnogo različitih načina i da se taj suživot razlikovao od grada do grada, od obitelji do obitelji, od sela do sela. Recite mi, ako ste upoznati s predmetom ovoga suđenja, barem općenito, a i zato što se mnogo pisalo o predmetu ovoga procesa, znate li za neku razliku između sela koje ste nazvali Dolina i situacije u Ahmićima ili na području Viteza?"

Bringa: "Ne poznajem to područje. Ništa ne mogu reći o njemu jer ga ne poznajem."

Odvjetnik Pavković: "Žao mi je. Vi ste rekli da ste upoznati s ovim procesom, pa sam pretpostavio da mnogo toga znate, recimo o tim mogućim razlikama."

Bringa: "Dobro, ja zapravo ne znam statističke podatke o Ahmićima, ne znam koliko je bilo Muslimana a koliko Hrvata ni — gdje se mjesto točno nalazi, ne znam ništa ni o povijesti toga sela. Ne znam ništa o

specifičnim odnosima među pojedinim susjedima u selu, tako da doista ne mogu biti od pomoći. Žalim."¹¹

Odvjetnik Pavković: "Teško mi se točno sjetiti, ali mislim da je to bilo tijekom vašeg prvog posjeta. Čini mi se da su se u to doba Hrvati ukopavali iznad sela i gradili pozicije za gađanje".

Bringa: "Koliko ja znam, ne, i ne odnosi se na ljude opisane u filmu. Nemam podataka o svakome pojedincu. Možda je bilo ljudi koji su još održavali kontakte, ali ja o tome ne znam."

To je naime Ahilova peta antropološke ekspertize. Antropološko istraživanje temelji se na individualnom i lokalnom, tj. marginalnom (v. Lass 1995) pa se u nekim točkama jednostavno ne može i, naravno, ne smije izravno primijeniti na drugu, makar koliko naoko sličnu individualnu sredinu.¹²

A sada dolazim do bolne točke o multietničkoj folklornoj skupini na koju su i osumnjičeni i obrana polagali tako mnogo.

Odvjetnik Pavković: "Znam da se stalno vraćamo toj stvari s folklornim skupinama... ta mlada Muslimanka, Suhreta, kako je zabilježeno na vrpci, spominje da u folkornoj skupini nije bilo bitno tko si... ona govori u perfektu. Znači li to da ta folklorna skupina o kojoj govori više nije postojala u vrijeme kad je ona o njoj govorila?"

Bringa: "Ako je i postojala u ovom ili onom obliku, ona možda nije mogla ići onamo. Vjerujem da ne, nije..."

Odvjetnik Pavković: "Još samo jedno dodatno pitanje koje se više odnosi na vašu ekspertizu negoli na ono što ste izjavili. Ako vam je rečeno da u Vitezu djeluje folklorna skupina i da nakon podjela do kojih je postupno došlo te su osnovane jedna muslimanska i jedna hrvatska skupina, ali da su neki Hrvati i dalje održavali prvobitnu skupinu i da su usporedno slavili Bajram i Uskrs, bi li to vama nešto značilo, cijeli taj kontekst? Pitanje glasi: Je li postojala neka značajna razlika između Doline i Ahmića?"

Bringa: "Zaista ne razumijem na što ciljate. Kažete mi nešto što jest etnografski zanimljivo, ali ja ne znam ništa više o kontekstu svega toga..."

¹¹ Upravo na razlike u sastavu stanovništva Ahmića i lokaliteta u kojemu je istraživala Bringa upozorio je u svom svjedočenju Zoran Kupreškić. Naravno, ni on ni obrana nisu bili odviše zadovoljni svjedočenjem dr. Bringe. Zoran Kupreškić: "Sjećam se svjedočenja te žene (osobe koja je prikazana u Bringinom dokumentarnom filmu, primj. D. R.-A.) pa sam, kad sam vidio jednu Nuru, njezinu sudbinu povezo sa svojom premda ima razlika. Za mene je bitna razlika u tome što je u onomu selu živjelo dvije trećine Muslimana i trećina Hrvata, ali tako nije bilo u Ahmićima. U Ahmićima je bilo 10 do 20 Hrvata i više od 500 Muslimana..."

¹² Ovdje bih, doduše, mogla zamjeriti nepripremljenosti antropologinje — sudske vještakinje, no ostavit ću to do daljnje po strani.

Odvjetnik Pavković: "Prihvatite li ovo što sam upravo rekao, pod uvjetom da je to istina, ne bi li to bila značajna razlika između Doline i Ahmića, to jest, činjenica da su na području Ahmića-Viteza muslimanski Bajram proslavljali Hrvati i Muslimani, i da su neki Hrvati sačuvali folklornu skupinu koja je okupljala i jedne druge usprkos činjenici da su svuda naokolo osnivali odvojene folklorne skupine? Drugim riječima, ne bi li to bila značajna razlika u doba kad se sve to što ste doživjeli već zbivalo u Dolini?"

Bringa: "Folklorna skupina o kojoj govore te žene jest u Kiseljaku. Mene, na žalost, nisu odviše zanimali ples i glazba. Usredotočila sam se na druge stvari. Mislim da se jedan antropolog time bavio. Stoga ne znam kakav je bio status te folklorne skupine. Očito sam se trebala raspitati dok sam ondje bila, ali toliko se drugih stvari u to doba ondje zbivalo te ne znam jesu li imali nešto slično. Zato vam ne mogu ništa reći o razlikama jer ne znam status te folklorne skupine u Kiseljaku. Ne znam jesu li slavili Bajram i Uskrs na isti način."

Odvjetnik Pavković: "Godine '93.?"

Bringa: "O kojemu mjesecu govorite?"¹³

Odvjetnik Pavković: "Bajram 1993. bio je u ožujku."

Bringa: "Očito nisu jer tada više nije bilo Muslimana koji bi slavili".

Odvjetnik Pavković "Pretpostavljam da je to bilo u ožujku 1993."

Bringa: "Ne znam. Doista ne znam. Ne mogu — ne mogu odgovoriti na vaše pitanje jer nemam etnografske informacije, a ni informacije o kontekstu. Mislim da bi to bio vrlo loš znanstveni postupak kad bih to učinila."

Naravno, mogli bismo se složiti da takav potupak ne bi bio korektan. Ipak, slabost antropološke ekspertize tu ne prestaje. Antropolozi, pa i neke antropološke škole, rado se i ponekad s prijezirom ograđuju od puke etnografije, o folkloru da i ne govorimo. Tretiraju ga kao devetnaestostoljetni izum tradicije, što on dijelom doista i jest. No kritička je etnologija/*Volkskunde* odavno upozorila na drugi život folkloru, i to na različite načine u moderno doba. Osim toga ne treba zanemariti političku eksploataciju folkloru. Folklor u nizu svojih post-devetnaestostoljetnih egzistencija živi u različitim oblicima. Konzervativna ili tradicionalna etnologija smatrala je da postoji samo jedan, pravi i izvorni oblik folkloru. No folklor promatran kao rekreacija i zabava, ili kao igra i zadovoljstvo, pa čak i kao umjetnička kreativnost, ali i kao psihološka potreba, odnosno kao sredstvo individualne promocije u određenim sredinama nudi

¹³ Zajedljivi domaći etnoantropolog se čudi kako to istraživač Muslimana nije informiran o datumu Bajrama te olovne godine.

mногоstruke mogućnosti interpretacije, koje ni u kom slučaju ne moraju robovati romantičkoj koncepciji toga pojma.

Lege artis obrazovana antropologinja, koja je tako sjajno shvatila, osjetila i opisala nastanak mržnje i nasilja u njoj stranoj, dalekoj i pomalo egzotičnoj zemlji, nije pokazala nimalo volje da se u istraživanju, u samoj studiji pa i pri svjedočenju na sudu pozabavi nečime što je smatrala redundancijom. A bila je to dodatna i neočekivana prilika za analizu i interpretaciju socijalnoga konteksta koju joj je ponudio upravo folklor. Ako su pristojni, obrazovani mladi ljudi iz bosanske provincije mjesecima i godinama četiri puta tjedno odlazili na pokuse folklorne skupine, ako su se ondje družili i veselili bez obzira na etničku pripadnost, ako su se kao voditelji iste folklorne skupine opirali prelasku u drugu, jednonacionalnu skupinu — premda su dobivali izričite pozive od hrvatskoga društva *Napredak* (koji nisu bili lišeni ideološkoga pritiska)¹⁴ — zar to nije i socijalna i politička činjenica koju je upravo antropološki trebalo primijetiti?

Uostalom, kakav je uopće kulturni život i kakve su šanse dolazećim generacijama lokalnih intelektualaca u takvoj maloj srednjobosanskoj provinciji? Pa folklor im nudi mnogo šansi, od druženja i fizičke rekreacije do putovanja u zemlji i inozemstvu... Bavljenje folklorom za Kupreškiće bijaše dio života, ali i pogleda na svijet, kojega se nisu željeli odreći sve do kobnoga proljeća 1993.

Antropološka ekspertiza, koja je u svojoj biti bila izvrsna, po sudu domaćega, zajedljivoga etnoantropologa na ovom je području posve zakazala. No moram pritom reći: nipošto ne mislim da bavljenje folklorom samo po sebi bilo koga unaprijed oslobađa krivnje za bilo kakav zločin, a pogotovo onaj protiv čovječnosti. Ne mislim ni to da su svi ljudi koji vole folklor ili se njime bave a priori dobri i nesposobni za zločin. Također ne želim osporiti kompetenciju Haškomu sudu da presuđuje za djela o kojima su, da je bilo političke volje, već mnogo prije morali odlučivati domaći sudovi. No, s obzirom na to da se veliki dio presude Kupreškićima bavi političkim prilikama u Bosni i Hercegovini te ih želi objasniti, ne bi se trebalo očekivati da će sud ipak olako prijeći preko toga nesretnoga bavljenja folklorom i tako se udaljiti od istine. A istina je, čini se, u

¹⁴ Iz presude: "Zoran Kupreškić bio je član kulturnog društva "Slobodan Princip Seljo", političke folklorne skupine koja je izvodila plesove svih etničkih skupina i to svima ostalim etničkim skupinama. Zoran Kupreškić odupirao se pritisku da se pridruži jednome čisto hrvatskom društvu. Potkraj ožujka 1993. folklorna je skupina izvodila program povodom muslimanskoga Bajrama; nekoliko dana prije sukoba u travnju, skupina je nastupala u Mošunju slaveći katolički blagdan Uskrsa."

"Mnogo je dokaza izneseno o djelatnosti Zorana Kupreškića i Mirjana Kupreškića u kulturno-umjetničkom društvu gdje su se istaknuli, kako je rečeno, i bili vodeće osobe. Primjerice, Zdravko Vrebac rekao je da je 1993. u društvu sudjelovalo pola Muslimana i pola Hrvata uz nekoliko Srba. Zoran Kupreškić bio je glavni koreograf, a Mirjan Kupreškić, zajedno sa svjedokom i s Fahrudinom Ahmićem, brinuo se o glazbenom programu. Društvo je često održavalo pokuse te je nastupalo na svadbama i prilikom drugih događaja u Vitezu. Godine 1993. nastupali su za UNPROFOR".

sljedećemu: mnogo teži i pravi zločinci, uz pomoć politike i odgovarajućih tajnih službi, uspjeli su se sakriti iza navodnih krivaca, koji su zahvaljujući baš tomu zlosretnom folkloru bili poznate i prilično ugledne osobe u toj bosanskoj provinciji, stoga vrlo pogodni da budu izabrani za žrtve.

O značenju folkloru, još jednom

S pravnoga stajališta u ukupnosti dokaznoga postupka na procesu "Kupreski et. al." pitanje o folkloru možda je sasvim marginalno. Pa ipak, cijela ta tužna priča o osporenomu folkloru na neki me način uznemirila. Kao što me romantičke koncepcije folkloru iritiraju kao neznanstvene, ovaj me slučaj nedvosmisleno sili na kritiku spomenutoga prilično utjecajnoga trenda u suvremenoj kulturnoj antropologiji. Mislim na aktualno ignoriranje skupa fenomena zvanih folklor i odgovarajuće podcjenjivanje njihova suvremenoga značenja.¹⁵ Ponovit ću: europska etnologija otkrila je u devetnaestomu stoljeću *narod* i stvaralaštvo nižih slojeva. S oduševljenjem su amateri, ali i znalci skupljali folkloru građu i objavljivali je u vlastitoj redakciji, što znači izabranu, uređenu i redigiranu prema ukusima i književnoj estetici, ali i prema političkim nazorima svojega vremena. Osobito su zapadnoeuropski fini duhovi bili oduševljeni folklorom pomalo egzotičnih naroda na jugoistoku Europe. Goethe se divio Hasanaginici, a Mérimée Morlacima i zadivljavao francusku književnu scenu novim izumom — morlakizmom. U srednjoeuropskim, a osobito u južnoeuropskim zemljama istodobno otkriće i izum folkloru bijaše u funkciji nacionalnih pokreta. Kod nas, u Hrvatskoj, Srbiji pa i u Bosni folklor će uskoro postati plijenom različitih koncepcija nacionalizma, ideologije koja je tek trebala pripremiti nacionalnu integraciju. U opoziciji prema tadašnjim velikim silama — Austro-Ugarskoj, ali i Turskoj — osim hrvatske i srpske nacionalne ideologije među Hrvatima i Srbima neko je vrijeme vrlo važna bila i ona koja je te dvije nacije željela vidjeti kao jednu. Doista, u jeziku i kulturi, u folkloru i u narodnoj kulturi tih dvaju naroda vrlo je mnogo sličnosti. No postoje i razlike izazvane ponajviše vjerskom pripadnošću pojedinih etničkih skupina. Nešto kasnije upravo će ostvarenje sna o jedinstvu južnih Slavena, tj. postojanje zajedničke države, u mnogih južnoslavenskih integralističkih rodoljuba razbiti iluziju o toj mogućnosti.

U prijeporima oko regionalnoga i budućega nacionalnoga identiteta folklor je, naravno, u rukama domaćih, nacionalno osviještenih

¹⁵ Bilježim ovdje zanimljivo zapažanje Michaela Herzfelda: "Antropologija modernih država — koja je, uostalom, dosad posvetila znatan intelektualni napor etnološkim pitanjima (a antropolozi taj napor odviše često prezirno ismijavaju nazivajući ga 'folklorom') — koristi se mnogo dinamičnijom interakcijom domaćih (endogenih) i vanjskih (egzogenih) percepcija. Dodajmo i to, ona nudi izazov sklonostima jednih i drugih kao i bitnim isključivostima (nacionalnim i antropološkim) koje ove podrazumijevaju. Međusobno neprijateljstvo pritom je kontraproduktivno... (Herzfeld 1995:714).

intelektualaca i političara odigrao svoju političku ulogu koja vjerojatno nije završena. No moderno je doba osim političke ponudilo folkloru i druge funkcije: ludičku (ples, zabava, druženje, putovanja)¹⁶ te komercijalno-turističku. U sedamdesetim godina dvadesetoga stoljeća H. Moser (1962) i H. Bausinger (1972) kritički su upozorili na uporabu folkloru u industriji zabave. No njihova kritika — od koje sam mnogo naučila jer me potaknula na razmišljanje o dinamici folkloru — nije spriječila njegovu daljnju raznolikost i nadasve uspješnu eksploataciju. Danas folklor ne predstavljaju samo znalački i profinjeno sastavljene zbirke usmene proze i poezije, prikazi plesova i zapisi izvorne narodne glazbe. U suvremenim društvima folklor kao socijalna činjenica živi u različitim oblicima. On može postati plijenom ili nadahnutim rezultatom suvremene industrije zabave i nadasve svemoćnih medija. Može li sebi etnoantropologija dopustiti ignoriranje toga spleta fenomena u kojima se susreću kič i vrhunska estetika, iskreno nadahnuće i kapitalistička te nadasve politička manipulacija?

A kako je u samoj znanosti, koja je iznjedrila iz skupljanja i istraživanja nekad tako neumorno prikupljane građe o domaćemu pučkom, ali i nacionalnom naslijeđu?

Domaće hrvatsko etnološko iskustvo pokazuje kako se onaj dio etnološke znanosti koji nije prihvatio antropologizaciju i dalje prilično vjerno, da ne kažem kruto, pridržava više ili manje romantičkih folklornih kanona što su ih konstruirali naši prethodnici. U radovima ostalih etnologa/ginja moguće je pratiti različite stupnjeve odmaka od tradicionalnih kanona.

Pa ipak, sve jači interes za političko u folkloru, za odnos između moćnih i onih bez moći koji proizvode folklor, otvara nove vizure. Čini mi se također da se nove vizure otvaraju i u etnološkoj nastavi, a unose ih stručnjaci za folklornu glazbu ili običaje i folklorno kazalište. Danas je zapravo nemoguće istraživati i naučavati "folklornu glazbu" nema li se u vidu ukupna antropologija glazbe, kao što nije moguće etnološki znanstveno govoriti o običajima ili pučkom teatru kao o nečemu izoliranom od ukupnoga kulturnog kapitala neke sredine.

Zalažući se za antropologizaciju duboko utemeljenih istraživanja i studija pučkih tradicija u Italiji (*tradizioni popolari*), Pietro Clemente se na neki način vraća polaznim točkama. Pritom u *novoj* etnologiji ili *novoj* folkloristici razabire nekoliko studijskih pravaca. Ponajprije, tu su poticaji povijesnih istraživanja koja se ne odriču suvremene svakodnevice. Njihova

¹⁶ Primjerice tijekom rasprave na ICTY Zoran Kupreškić ovako objašnjava svoje bavljenje folklorom: "Kao prvo bila je to ljubav za ples, pjevanje i sviranje glazbe. Sastali bismo se prije samoga pokusa ili nastupa puni sat ranije i pričali u kafiću o svemu. Sat prije i sat nakon izvedbe. I to je bilo pravo druženje. A zatim bismo krenuli u neku kafanu u gradu i dalje bismo naprosto bili svi zajedno... Pola Europe smo obišli najprije s društvom 'Slobodan Princip Seljo', a nakon rata s društvom i folklornom skupinom Napredak; gostovali smo u Zagrebu, a ako se dobro sjećam, jednom i u Beču, u Austriji nakon rata."

je optika usredotočena na posljednjih nekoliko stoljeća u kojima se dogodila "proletarizacija" i populistička transformacija zapadnoeuropskih društava. Bitno su se promijenili i redefinirali običaji, navike, stil života. Stoga se taj tip istraživanja bavi bajkama i usmenim stavralaštvom, pučkim obrazovanjem, usmenošću, ali i pisanim dokumentima, narodnim pjesmama i svetkovinama, sve to s aspekta nastanka suvremenih kompleksnih društava.

Semiotički i strukturalni pristupi, po mišljenju istoga autora, nude također daljnje šanse spoznaji folklora. Manje se oslanjaju na njegovo značenje kao dokumenta, a više na šansu semiotičke interpretacije. Ipak, ti pristupi, smatra Clemente, donekle su zatvoreni i ne ostavljaju dovoljno prostora ostalim interpretativnim mogućnostima.

Zalažući se za zasnivanje discipline koja će se zvati "Etnologija Italije" u okvirima znanosti koju mnogi sve češće nazivaju "europskom etnologijom", Clemente u suvremeno koncipiranoj teritorijalnosti vidi prednosti. Ako je područje istraživanja jedna zemlja (Italija), onda ono obuhvaća i njezinu suvremenost, kulturne razlike i varijante — bile one velike ili male, zamjetne na cijelom prostoru ili lokalno. A to omogućuje primjenu gotovo svih metoda rada što ih poznaje domaća starija ili novija znanstvena tradicija. Elementi kulture, istraživanje sela, posebne pojave društvenopovijesnoga konteksta, nove društvene fizionomije, aspekti modernoga i tradicionalnoga. Clemente predlaže:

Bitno je da se takva 'nova folkloristika' trajno bavi projektom koji nije bez važnosti, tj. koji pridonosi spoznaji i razumijevanju današnjega čovjeka i današnjega društva (Clemente 2001:218).

Stoga svoj inspirativan esej o folkloru zaključuje pitanjem koje nije relevantno samo za talijansku nego i za ukupnu europsku etnoantropologiju:

Ako će sutra negdašnji talijanski folkloristi i neoantropolozi raspravljati o kulturnom stilu bankara, o vicevima u srednjim školama, o suvremenim urbanim strahovanjima, kao i o oblicima štednje, obiteljskom životu, prehrani i sl., možda će se ljudima činiti čudnima. Ljudi naime očekuju da je tradicija nešto što se izjednačuje s djedovima i s prošlosti. Ipak, govoreći o običnim ljudima, folkloristi će možda probuditi radoznalost: smjestit će običnoga čovjeka, jednako kao i sebe, u istovjetnu dimenziju 'aktera' kulture suvremenoga svijeta. Jednom riječju: približit će se drevnomu finalu moralnih bajki: *di te fabula narratur*. Nije li to minimum što se može očekivati od discipline koja se bavi društvenokulturnim pojavama? Da govori o nama, da nam pomogne razumjeti naš svijet i njegov smisao (Clemente 2001:218-219).

U jugoistočnoj, ali čini mi se ni u južnoj pa ni u srednjoj Europi, suvremena europska etnologija ili etnoantropologija, ma koliko bila sofisticirana, na to pitanje neće moći odgovoriti zanemari li znanja o pučkim tradicijama i njihovu dinamiku jednako kao i povijest istraživanja.

Naravno, pritom mislim da svaki susret s pučkim tradicijama i s dosadašnjom folklorističkom i etnografskom proizvodnjom iziskuje ponovno preispitivanje.

O značenju i relevantnosti antropološke ekspertize

Christian Giordano ima veliko iskustvo antropologa — sudskoga vještaka u sudskim postupcima talijanskim migrantima u Njemačkoj. Stoga u svom tekstu o etnoantropološkoj ekspertizi pomalo cinično upozorava:

U svakom slučaju etnolog mora da računa s tim da se njegova ekspertiza može instrumentalizovati (Giordano 2001:131).

Po Giordanovu mišljenju u antropološkoj sudskoj ekspertizi pretežno je riječ o tome da etnoantropolog — sudski vještak traga za *kulturnom logikom* nekoga postupka koji je u zapadnoeuropskom kontekstu kažnjivo djelo, ali to nije u društvu iz kojega okrivljenik potječe. Antropolog nastoji pokazati smislenost i opravdanost ponašanja koje je toga stranca dovelo pred sud (Giordano 2001:124). No s druge strane, kao veliku manu antropološkoga sudskog vještačenja Giordano ističe tzv. kulturalizam, tj. primjenu kulture i kulturnih obrazaca kao univerzalnoga i sverješavajućega objašnjenja svakoga ponašanja i svake ljudske akcije. Zasluga za takve pristupe nedvojbeno pripada etnologiji i antropologiji, ali se njome redovito služi optužba jednako kao i optuženi. U tome je kvaka moguće instrumentalizacije antropološke ekspertize.

U svjedočenju Tone Bringa kulturalizam bijaše prisutan kao očekivani element ekspertize: i sud i vještakinja željeli su čuti i dati kulturološka objašnjenja o nečemu što je od (njihove) kulture tako daleko.

Nekoliko me činjenica osupnulo pri čitanju transkripata u procesu "Kupreskić et al". Ponajprije to je lakoća, usudila bih se reći jezikom jednoga Kundere, kojom su pravnici iskaze vještaka antropologa smjesta interpretirali kao kulturne obrasce. A ti obrasci kao da su njima, sucima, na neki način već otprije bili poznati. Iznijela sam primjer kad je predsjednik vijeća pokušao reinterpretirati tvrdnju antropologinje o dinamici nastajanja sukoba. Ali gotovo me podjednako zbunila nepripremljenost vještakinje, koja nije raspolagala informacijama o stanju na terenu na kojem se dogodio zločin i zbog čega je upravo i bilo potrebno njezino svjedočenje. Nisu joj bili poznati demografski podaci o tom terenu, koji zacijelo imaju određenu težinu pri izbijanju i odvijanju sukoba, a do kojih vjerojatno nije bilo teško doći. Moguće je, naime, pretpostaviti da je dinamika međukulturnih, ali i međunacionalnih odnosa nešto drukčija ondje gdje uz većinu Muslimana u selu živi nekoliko hrvatskih obitelji, kao u Ahmićima, ili ondje gdje su od oko 600 stanovnika dvije trećine Muslimani, kao što je to bilo u mjestu u kojemu je Bringa provodila istraživanja.

Ove zamjerke, kao i svjedokinjino ograđivanje od folkloru i nevoljkost spram interpretacije uloge folkloru u životu suvremenih

intelektualaca u provinciji, nisu usmjerene prema gospođi Bringa nego prema spomenutom dominantno antropološkom pristupu. Ali taj pristup ima i jednu još mnogo veću i, čini mi se, sudbonosniju manu.

Već sam se bavila ne malim i ne beznačajnim političkim pritiskom na etnologe kao pripadnike svojega naroda ili društva, ali i na ukupno oblikovanje domaćih etnoloških teorija. Osobito me zanimalo distanciranje etnologije od politike (v. o tome Rihtman-Auguštin 1997). U nadasve zanimljivoj raspravi o utjecaju fašizma na etnološko istraživanje, tj. na istraživanje pučkih tradicija S. Cavazza (1997) govori vrlo kritički o suradnji nekih uglednih talijanskih istraživača pučkih tradicija s fašističkim režimom. Ipak, koliko god se činilo paradoksalnim, za razliku od hrvatske distance, ovi su potonji uspjeli uz potporu fašističkoga režima razviti univerzitetsku nastavu i odgojiti kadrove koji će nakon Drugoga svjetskog rata udariti temelje modernoga talijanskoga istraživanja pučkih tradicija.

Osobno i dalje radije biram opisanu hrvatsku etnološku distancu od totalitarnoga režima. Ali je ona rezultirala posvemašnjom nesposobnošću domaćih etnologa da se uhvate u koštac s nadasve političkim pitanjima što će ih donijeti kraj tisućljeća. Na kritiku sličnih stavova o distanci ne samo od politike nego i o antropološkom prešućivanju nasilja naišla sam u suvremenoj američkoj antropologiji, naravno kod jedne od njezinih najradikalnijih kritičarki :

Premda smo našim obrazovanjem predisponirani da ne vidimo političke ili javne oblike nasilja koji tako često opustošuju život naših ispitanika..., temeljna premisa koja je vodila etnografsko istraživanje u dvadesetom stoljeću bila je, rečeno sasvim jednostavno, da ne vidimo, ne čujemo i da kad se vratimo, ne izvijestimo o bilo kakvom zlu što smo ga zapazili na terenu (Scheper-Hughes 2001:12).

Autorica navodi vlastito terensko iskustvo, tj. da su joj trebala gotovo dva desetljeća istraživanja i rada kako bi u svoj tekst uvrstila javno nasilje što ga je zapazila u Sjevernoj Irskoj. Upozorava na davnu Lévi-Straussov dilemu zapisanu u *Tužnim tropima* (1966), tj.:

na dilemu koja iziskuje da antropologija bude "poziv", a ne puki znanstveni postupak (Scheper-Hughes, ibidem).

Ni mi domaći, a ni strani etnolozi i antropolozi, koji smo se bavili Balkanom, nismo istraživali, a ni primjećivali potencijal za etničke sukobe. Primjerice, naše teme nisu bila duboko skrivena sjećanja i zaboravljanja događaja u Drugome svjetskom ratu, koja su prožimala život nas domorodaca tijekom čitave druge polovice dvadesetoga stoljeća. Nevjerojatna količina tih sačuvanih, ali i zaboravljenih sjećanja odjednom je isplivala na površinu pod naletom nacionalizma početkom devedesetih. Ne samo da neke istine ili možda predodžbe o događajima, ali i zločinima iz toga rata nisu ulazile u etnološku paradigmu već su odbacivane kao suviše, neetnološke.

Već sam pokušala (2001:137-138) upozoriti na različite načine vođenja ratova na našem tlu, ali i na različite mogućnosti antropološkoga istraživanja svih okolnosti koje dovode do rata i u njemu se ostvaruju — od onih institucionalnih, ideoloških i političkih do svih onih na neformaliziranim razinama života i u ljudskim privatnim prostorima. Ni mi domaći ni strani istraživači time se nismo bavili jer jednostavno etnologija, ali ni antropologija to ne predviđaju.

Morali su doći događaji i sile jače od nas domaćih istraživača koji su nas gurnuli u jedan tako blizak a toliko nepoznat teren. Činilo mi se da više ne mogu birati što ću istraživati. I kao što kaže Scheper-Hughes u spomenutom tekstu, otvorila se nova spoznaja:

Jedna je stvar promišljati vlastitu temeljnu epistemologiju; nešto sasvim drugo je promisliti o svom načinu postojanja i djelovanja na ovome svijetu (Scheper-Hughes 2001:18).

U čemu je, dakle, snaga i slabost antropološke ekspertize? Ona ponajprije polazi od lokalnoga (A. Lass misli da oznaka 'lokalno' u antropološkom diskursu zapravo u sebi krije značenje 'marginalno', 1997:721) i individualnoga iskustva. A to jedinstveno iskustvo prilično je riskantno izravno prenositi na neku drugu lokalnu situaciju. Taj je prijenos, naravno, hoćeš-nećeš, utemeljen u kulturalizmu. Možda upravo zbog toga, posve subjektivno i kao *insider* zamjeram T. Bringa što je ignorirala značenje bavljenja folklorom nekolicine haških optuženika. Ipak i ne znajući, ona je posredno omogućila mnogo većim ribama i zločincima¹⁷ da se sakriju iza tih optuženika za koje će naknadno drugostupanjski sud utvrditi nedostatak dokaza...

Ostaje, međutim, pitanje antropološkoga i etnološkoga naslijeđa, koje još uvijek stručnjake koči da primijete nasilje i nalaže im da kao suviše odbace razne priče o prošlosti, koje, doduše, nemaju svoju šifru u uglednim katalozima usmene književnosti. Ne primjećujem također da one zanimaju antropologiju literature, naravno jer i nisu literatura nego jedino surove istine do kojih nije lako, da ne kažem nemoguće, doprijeti ni najbolje školovanim i talentiranim antropolozima, premda bi im njihovo obrazovanje to moralo omogućiti.

Na završetku još jedna napomena sa stajališta etnoantropologa *insidera*. U europskim zemljama odavna traju etnografske, folklorističke i etnološke znanstvene tradicije. Štoviše, u tim znanostima razvijena je i kritika tih istih znanstvenih tradicija. Što zbog relativno slaboga znanja naših malih i pomalo egzotičnih jezika, što iz nekih drugih razloga u koje ovdje neću ulaziti, strani istraživači na našim balkanskim terenima nerijetko nedovoljno, da ne kažem površno, poznaju domaću znanstvenu

¹⁷ U spomenutoj televizijskoj emisiji ugledni, poznati stručnjak, profesor Pravnoga fakulteta u Zagrebu dr. Ivo Josipović, upozorio je da se Tribunal "upecao na prve ponuđene krivce". A te su krivce, *nota bene*, ponudile hrvatske tajne službe, koje su istodobno uskraćivale predati potrebne dokumente odvjetnicima obrane!!

proizvodnju. Oni se zapravo oslanjaju na užu i ograničenu količinu tekstova, što, naravno, ostavlja tragove u njihovim zaključcima. A kad je riječ o terenu Bosne i Hercegovine, i sami domaći tekstovi često su kontradiktorni jer ovise o tome jesu li autori promatrali pojave s hrvatskoga, srpskoga ili muslimanskoga gledišta. Uostalom, nije bitno drukčije ni s građom o hrvatskim ili srpskim tradicijama koja uvijek nosi trag vremena i političkih orijentacija njezinih pisaca i sastavljača. I tako, strani se istraživač, hoćeš-nećeš, susreće s objektivacijama koje su domaći istraživači konstruirali u različito vrijeme, te im suprotstavlja vlastite konstrukcije i objektivacije.

A to zapravo usložnjava antropološku ekspertizu, ali je stavlja pred mnoštvo upitnika. I, po mome sudu, jedan je od važnih izazova koji se nudi novom valu stranog/američkog antropološkog interesa za europsku etnoantropologiju.

NAVEDENA LITERATURA

- Bausinger, Hermann. 1972. *Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse*. Darmstadt - Berlin: Carl Habel Verlag.
- Bringa, Tone. 1995. *Being Muslim the Bosnian way: identity and community in a central Bosnian village*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cavazza, Stefano. 1997. *Piccole patrie. Feste popolari tra regione e nazione durante il fascismo*. Bologna: Mulino.
- Clemente, Pietro. 2001. "Il punto su: il folklore". U *Oltre il folklore. tradizioni popolari e antropologia nella società contemporanea*. Pietro Clemente i F. Mugnaini, ur. Roma: Carocci.
- Čapo Žmegač, Jasna. 1996. "Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj". *Narodna umjetnost* 33/2:179-196.
- Daskalović, Zoran. 2002. "Priprema, pozor, spali". *Feral Tribune* 13.4.2002:18-20.
- Elwert, Georg. 1996. "L'instabilità delle identità etniche". U *Stati, etnie, culture*. Pietro Scarduelli, ur. Milano: Guerni e associati.
- Giordano, Christian. 2001. *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Beograd: XX vek.
- Gossiaux, Jean-François. 1996. "La snaha. Communauté familiale et statut de la femme chez les Slaves du sud". *Études Balcaniques* 3:185-201.
- Grbić, Jadranka. 1994. "Etnografski rad bosanskoga franjevca Ivana Franje Jukića". *Bosna franciscana* 2/2:101-127.
- Hayden, Robert. 1996. "Imagined Communities and real Victims: Self-Determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia". *American Ethnologist* 23/4:783-801.
- Herzfeld, Michael. 2000. "Anthropology and the Politics of Significance". *Etnografica* 4/1:5-36.

- Lass, Andrew. 1997. "The Role of Europe in the Study of Anthropology". Str. 721-723. U T. Asad, W. J. Fernandez, M. Herzfeld, A. Lass, S. C. Rogers, J. Schneider i K. Verdery. 1997. "Provocations of European Ethnology". *American Anthropologist* 99/4:714-730.
- Lévi-Strauss, Claude. 1966. *Tristes tropiques*. Paris: Plon.
- Moser, Hans. 1962. "Vom Folklorismus in unserer Zeit". *Zeitschrift für Volkskunde* 58:177-209.
- Nametak, Alija. 1992. *Ramazanske priče*. Sarajevo: Biblioteka "Alija Nametak". Knj. 1.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1997. "Hrvatska etnologija poslije Gavazzija i Bratanića ili o političkom angažmanu u etnologiji". *Etnološka tribina* 20:83-93.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 2001. "O etnoantropološkoj kritici kulture i društva". *Etnološka tribina* 31:109-139.
- Scheper-Hughes, Nancy. 2001. "Ishi's brain, Ishi's ashes. Anthropology and genocide". *Anthropology Today* 17/1:12-18.

THE HAGUE TRIBUNAL AND ANTHROPOLOGICAL EXPERTISE: A SAD STORY ABOUT FOLKLORE

SUMMARY

Using a particular example of an anthropological expertise stated at one of the trials at the Hague Tribunal, the author contemplates first of all the merit and the course of the expertise itself, and then the problems connected with the transmission of the insights gathered through anthropological research in a small locality (somewhat similar, yet different in some of its features) etc. Besides, the author shows how the anthropological expertise is understood, "remodeled" and used by the Tribunal itself. Finally, she deals with the relation of anthropology and the meaning and the importance of folklore.

In the final part of the text, the author considers a possible integration of folklore theories into anthropology, as a challenge for contemporary research anthropologists, who often wrongfully neglect folklore and its importance in certain layers of the society.

Keywords: folklore, political anthropology, Bosnia and Herzegovina